Östra gravfältet – Gamla Uppsalas okända gravfält

MALIN LUCAS OCH ROBIN LUCAS

Under 2012 och 2013 har arkeologiska undersökningar bedrivits i Gamla Uppsala med anledning av byggande av den nya ostkustbanan, OKB. För närvarande (oktober 2013) befinner vi oss mitt i analysprocessen, och den här artikeln ska ses som en översiktlig presentation av ett pågående arbete. Denna artikel baseras på den presentation av gravfältet som författarna gav vid European Association of Archaeologists (EAA) årliga konferens I Pilsen, Tjeckien, 4–8 september 2013. De arkeologiska undersökningarna för den nya Ostkustbanan har gett oss nya perspektiv på områdets roll. Två av projektets ursprungliga mål var att studera den socioekonomiska mångfalden samt att spåra rituella uttryck och förändring över tid. Bägge dessa mål kom att aktualiseras, och områdets roll som exklusiv begravningsplats förstärkas, när lämningarna av 96 gravar påträffades.

Introduktion

Fornlämningarna i Gamla Uppsala är antagligen de bäst kända i Sverige. Där finns de stora gravhögarna och vittnesbörd om ett kungligt gods från tiden omkring 500 till 1000 e.Kr. Platsen är dessutom viktig i norrön tradition. Den omnämns såväl i isländska sagor som i tidigmedeltida berättelser från kontinenten. De mytiska berättelserna om platsen handlar om ett säte för de förhistoriska kungarna och om hedniska offerriter som ägde rum vart nionde år. De arkeologiska beläggen för dessa berättelser är däremot få och fram till nu har bara en bråkdel av detta stora fornlämningsområde undersökts arkeologiskt. Tidigare hade färre än 40 gravar undersökts.

Figur 1. Flygbild över området med gravfältet markerat. Närheten till storhögarna och Gamla Uppsala kyrka med kungsgårdsterrasserna syns tydligt. Foto: Hawkeye flygfoto.

Gravarna

Gravarna var belägna strax öster om det centrala fornlämningskomplexet och de härrörde från tiden 500–1000 e.Kr. Gravarna låg i ett område som varit uppodlat i hundratals år och därför återstod endast delar av de gravar som ursprungligen utgjorts av stora högar och andra gravtyper. En del kärnrösen kunde identifieras, liksom delar av kantkedjor runt högarna. I vissa fall finns också rester av högarnas fyllning kvar.

På en karta från tidigt 1700-tal kan man tydligt se ett mycket stort gravfält på platsen, där några av de synliga högarna låg inom det nuvarande undersökningsområdet. De allra flesta de nu nyupptäckta gravar var redan överplöjda när kartan upprät-

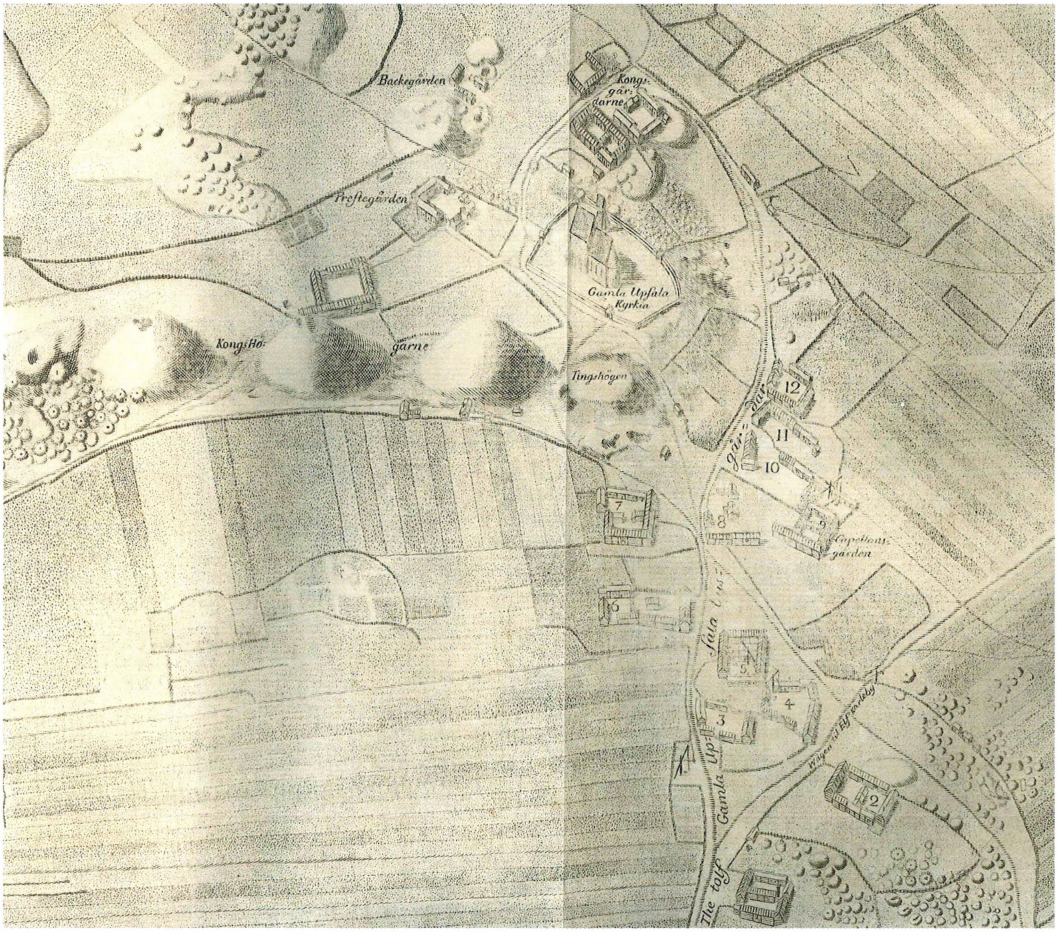

Figur 2. Johan Peringskiölds (Truls Arnvidssons) karta från 1709 med hundratals numera försvunna gravhögar. Även om kartan bara visar högar har även andra typer av gravar funnits på platsen.

tades. Ett att målen med undersökningarna blev att se hur mycket information så pass skadade högar kunde ge.

Skelettbegravningar i området förekom samtidigt som det östra gravfältet var i bruk. Bland dessa kan nämnas några anmärkningsvärda båtgravar vid Prästgården, daterade till 900-tal (jfr Nordahl 2001) och även av det välkända Valsgärdegravfältet. (jfr Ljungkvist 2008, s 13ff). Gravarna som

Figur 3. En av gravfältets mer välbevarade monument, en hög med en kraftig stenpackning eller kärnröse i mitten, daterad till 600-tal. Foto Jonas Wikborg, SAU.

undersöktes under 2012 var däremot samtliga brandgravar, varav många ursprungligen täckts av högar.

Hur tillkom gravarna?

Vårt mål vid undersökningarna av gravarna var att identifiera så många som möjligt av de tillvägagångssätt och ritualer som ägde rum i samband med begravningarna.

Innan gravbålet restes förbereddes kremeringen med att marken röjdes och gravgåvorna samlades ihop och placerades på platsen för bålet skulle resas. Därefter följde själva kremeringen och de brända resterna omhändertogs. Slutligen täcktes dessa med en hög eller en annan form av gravmonu-

Figur 4. Två exempel på bålplatser belägna i botten av gravar. Strukturen med liggande stockar är tydlig. Foto Sofia Prata/Emma Sjöling, SAU.

ment. Denna sista handling lämnade få spår efter sig och på grund av senare tiders uppodling av marken kan de synliga spåren vara i de närmaste omöjliga att upptäcka.

Genom att marken under gravarna var påverkad av eld förefaller därför kremeringen ha ägt rum på själva gravplatsen.

Innan högen eller något annat gravmonument uppfördes, hade de kremerade resterna antagligen sopats eller krattats ihop. Ibland hade en ansamling av kremerade rester bildats i botten av graven men inte alltid centralt placerad.

Bålplatser

En av de mest intressanta företeelserna på gravfältet var resterna efter själva gravbålen i botten av gravarna. Dessa kunde identifieras i tjugotalet gravar. Lämningarna efter själva brandbålet var en indikation på det komplicerade arbetet som låg bakom kremeringen av en människokropp. Stockar och vedträn hade staplats i lager, korsvis. I ett par gravar var mer än ett lager bevarat. Graden av förbränning varierade avsevärt; vissa bål var totalt förkolnade, medan det i andra fanns stockar som endast blivit svedda. Det verkade vara viktigare att anlägga ett gravbål än att det fullständigt förkolnade.

I vissa fall fanns inga spår av förbränning på plats, så det verkade som själva kremeringen vid dessa tillfällen skett någon annanstans och bålresterna flyttats. Men det fanns inga spår efter en central bålplats som kan ha använts vid upprepade tillfällen.

Begravningsritualen verkar i huvudsak vara oförändrad under de 600 år som gravfältet använts; gravar från 500-tal liknade i stort de från 1000-tal. Även om fyndsammansättningen oftast återspeglade det

senaste modet, verkar många av ritualerna, såsom kremering och högläggning inte förändras förrän efter kristendomens genombrott. Efter 1000-talet anlades gravarna antagligen någon annanstans.

Vad berättar benen?

Undersökningen av Östra gravfältet resulterade i ett omfattande osteologiskt material; sammanlagt cirka 90 kg brända ben samlades in. Detta var möjligt genom systematisk vattensållning av alla massor, vilket gjorde att även små ben kunde tillvaratas. Mängden ben varierade rejält mellan olika gravar. Av sammanlagt 90 kg kom nära hälften från endast fem gravar, och 13 kg från en enda grav. Det beror bara delvis på den varierande bevaringsgraden. Huvudsakligen beror det på den stora mängden djurben som fanns i en del gravar. För närvarande har häst, hund, får/get, katt, björn, vildfågel och olika fiskarter identifierats. Den osteologiska analysen pågår; i skrivande stund har bara ett fåtal gravar gåtts igenom fullständigt, men flera intressanta resultat finns redan. Exempelvis har ett tiotal kremerade barn identifierats. Dessa har ibland begravts ensamma, ibland med en vuxen (i övrigt verkar det bara ha funnits en individ i varje grav). Det finns även skadade ben med till exempel huggskador, och ben med patologiska avvikelser, som infektionssjukdomar och undernäring.

Figur 5. Brända ben framsållade. Benmaterialets potential är betydande. Inte bara är det av avgörande betydelse för förståelsen av begravningsritualerna, det kan också bidra till ökad förståelse för de sociala dimensionerna i Gamla Uppsala. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Liksom fallet var med virket i gravbålen, varierade förbränningen av benen, i vissa fall var de bara svedda av elden. Detta tyder på att själva kremeringsritualen var viktigare än slutresultatet.

Den anslutande boplatsen

I anslutning till gravarna fanns en äldre boplats, daterad från 200- till 500-talen e Kr. Under själva gravarna fanns emellertid sällan spår av äldre bebyggelse. Några av husen närmast gravfältet var samtida med de äldsta gravarna, men de verkar snart ha övergetts varefter område helt använts för gravar.

Figur 6. Vendeltida långhus under utgrävning. Foto Per Frölund, Upplandsmuseet.

Figur 7. Amulettringar in situ. Foto Magnus Lindberg, RAÄ.

Kultplats?

Andra ritualer än begravningar verkar ha ägt rum, i alla fall från vikingatiden. I den västra delen av gravfältet fanns ett mindre område inom vilken ett mycket stort antal eldstålsformade amulettringar påträffades. Dessa föremål, ofta med små stiliserade miniatyrskäror hängande från själva ringen, kunde dateras till 900-tal.

Fynden från gravarna

Fynden som tillvaratogs från gravarna var ofta exklusiva och kastar ljus på de långväga kontakter som människorna i Gamla Uppsala hade. Föremål från senantikens och den tidiga medeltidens Europa liksom föremål från Mellanöstern fanns representerade. Frankiskt och engelskt glas från 600- och 700-talen, liksom kontinentala smycken och en del arabiska, tyska och t o m ett gammalt romerskt mynt, lades ner i gravarna tillsammans med lokalt producerade järn- och keramikföremål. Vissa artefakter var, även om de var skadade av eld, av samma höga kvalité som föremål i Valsgärdegravarna (John Ljungkvist muntligen).

När det gäller metaller pågår i skrivande stund ett gigantiskt konserveringsarbete; på grund av en delvis omfattande korrosion är vissa föremål ännu inte identifierade. Förutom redan nämnda amulettringar är knivar, pilspetsar samt ett stort antal spikar och nitar bland de identifierade järnförmålen. Exakt vilken funktion nitarna och spikarna haft är ännu oklart, men en tänkbar förklaring är att man bränt föremål eller delar av föremål med fastsittande nitar och spikar.

Figur 8. Pärluppsättning från vikingatida grav. Glaspärlor var bland de vanligaste fyndkategorierna i gravarna. Dessa följde snabbt modetrenderna och är därför mycket användbara för gravarnas datering. Antalet pärlor som påträffades i en grav kunde variera från en enda till, i ett fall, mer än hundra. De hittades ibland även med andra sorters smycken, som till exempel hängen. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Figur 9. Exempel på keramik i gravar från vendel- och vikingatid. Keramikskärvor fanns i de flesta gravar, men i några fall var kärlen mer eller mindre intakta och hade fungerat som benbehållare. I andra fall hade de ställts ner i graven med annat innehåll. Keramiken var överlag av en vardagstyp, och stod därför i kontrast från andra mer luxuösa gravgåvor. Kanske symboliserade den enkla keramiken hemmets lugna härd, det enkla urspunget.
Foto Malin Lucas/Elin Säll, Upplandsmuseet.

Figur 10. Det enda kompletta svärdet som påträffades hade medvetet förstörts. Det låg böjt runt en gravurna. Vikingatid.
Foto Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

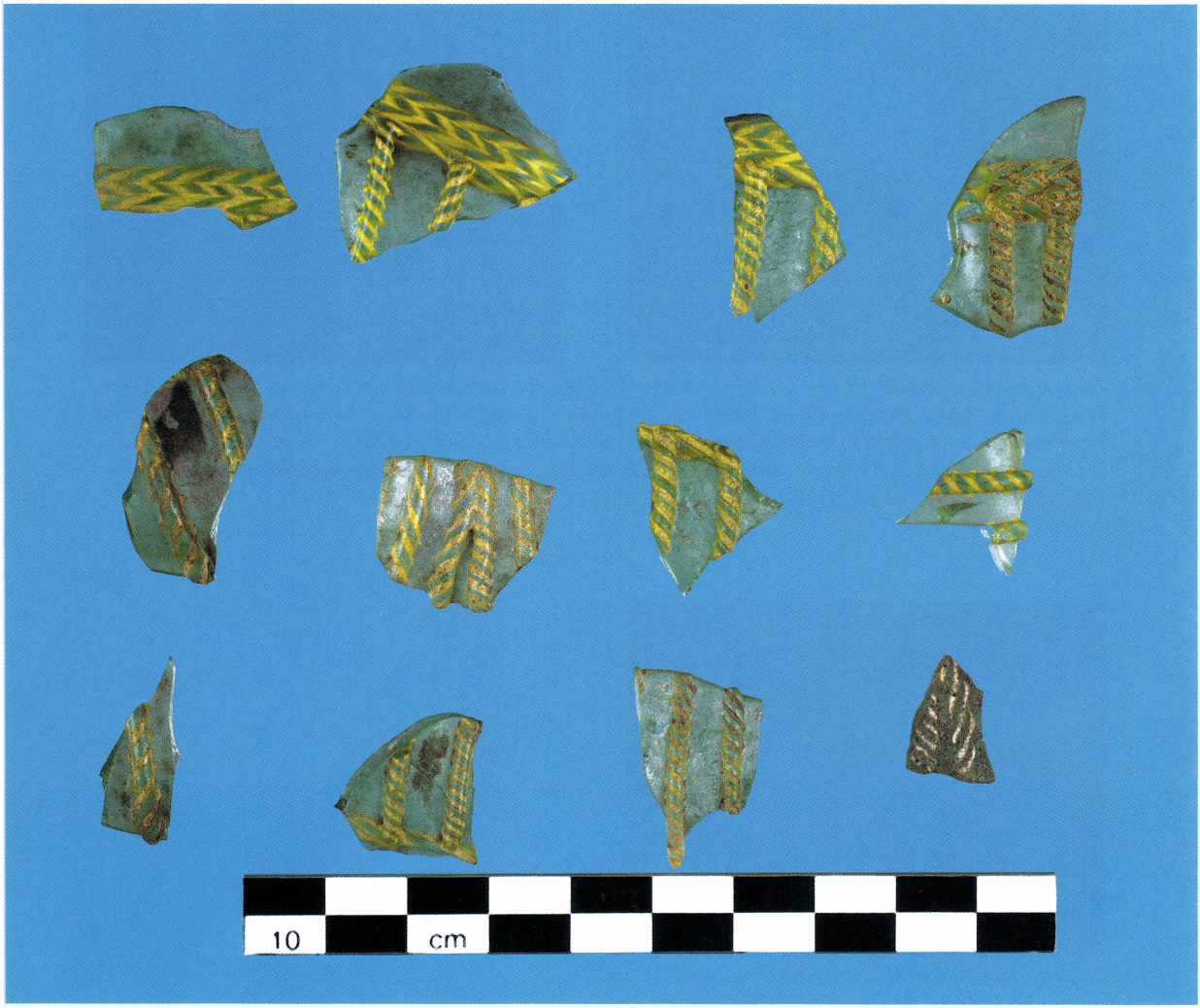

Figur 11. Skärvor av en reticellabägare gjord i södra England, möjligen Kent, under sent 500- eller tidigt 600 tal. En snarlik bägare påträffades i Valsgärde. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Många gravar innehöll brända kärnor av huvudsakligen korn, och ett par fall har vi även påträffat bränt bröd, ett exempel på att även mat tillhörde gravgåvorna. Det är

Figur 12. Vikingatida hängen som lagts i ett keramikkärl ställt på bålresterna. Ett av hängena var i en karaktäristisk borrestil från 800-tal.
Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

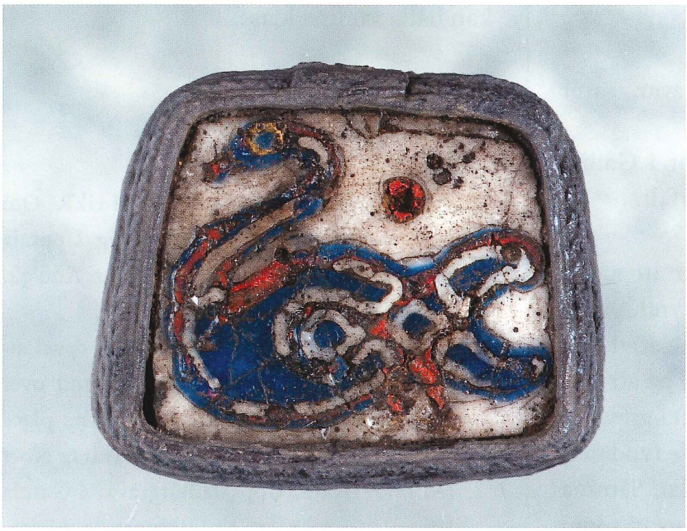

Figur 13. Gravfältets mest gåtfulla fynd. Denna endast 2,5x2 cm stora artefakt av emaljerat silver föreställer antagligen en svan och påträffades i en förstörd grav med pärlor daterade till 600-talet. Hittills har inget liknande hittats och dess proveniens är ännu okänd. Svanen har antagits som Ostkustbaneprojektets officiella symbol.
Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

också möjligt att till synes tomma keramikkärl innehållit födoämnen.

Fyndrikedomen i gravarna varierade stort; medan vissa gravar inte uppvisade annat än brända ben och kanske keramik, innehöll andra rester av exklusiva importerade glasbägare, spelpjäser och i ett fall ett svärd.

Slutord

Ett av undersökningens mål är att få en tydligare bild av Gamla Uppsalas befolkning under yngre järnålder, till exempel om sociala skillnader påverkade sättet hur människor begravdes, eller huruvida vissa inslag i begravningsritualerna var oberoende av social status. Vi hoppas kunna förbättra vår förståelse av kollektiva och individuella

ritualer. Detta hoppas vi uppnå genom en kombinerad analys av de olika komponenterna i gravarna:

- Identifierbara ritualer före, under och efter kremeringen.
- Fyndsammansättningen, inklusive föremålens proveniens.
- Själva monumentens konstruktion.
- Osteologisk analys.
- Vedartsanalys av gravbålen.
- Datering av individuella gravar, samt grupper av gravar.
- Jämförelser med andra gravar i Gamla Uppsala och närliggande gravfält.

Vad vi har funnit så här långt är att några av gravarna innehåller rika gravfynd, vilket visar på att de gravlagda haft en relativt hög status. Ingenting tyder emellertid på att den allra högsta eliten begravts på detta gravfält. En del viktiga högstatusindikerade fynd saknades, till exempel ben av rovfåglar. Samma sak med vapen och ryttarutrustningar, som i och för sig fanns representerade i materialet, men endast i en mycket begränsad omfattning (jfr Ljungkvist 2006, s 43).

Möjligen kan detta antyda en hierarkisk uppdelning mellan gravarna på det östra gravfältet (och även gravar runt Prästgården) och på det västra gravfältet (Högåsen). Medan gravarna vid Högåsen, främst de tre kungshögarna, var uttryck för begravningar inom samhällets högsta skikt, har det östra gravfältet huserat en slags välmående medelklass, möjligen hantverkare eller handelsmän, framträdande i samhället, men socialt underställda de som begravts i de rikare gravarna på det västra gravfältet. Det ska dock sägas att det allra flesta av de stora högarna på västra gravfältet, många av dem 15-20 meter stora, inte undersökts, och att materialet på Östra gravfältet mycket väl kan hålla samma klass.

Referenser

Ljungkvist, John. 2006. En hiar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder. Anu 34. Uppsala.

Ljungkvist, John, 2008. Valsgärde – development and change of a burial ground over 1300 years. I: Valsgärde studies: the place and its People, Past and Present Svante Norr (ed.). OPIA 42. Uppsala.Båtgravar i Gamla Uppsala : spår av en vikingatida högreståndsmiljö / Else Nordahl ; med bidrag av Anita Malmius ...

Nordahl, Else. 2001. Båtgravar i Gamla Uppsala : spår av en vikingatida högreståndsmiljö. AUN 29. Uppsala.

Tack till Per Frölund och John Ljungkvist.

Malin Lucas och *Robin Lucas* är verksamma som arkeologer vid Upplandsmuseet.